

Barbata WYCICHOWSKA

Politechnika Łódzka
Instytut Architektury i Urbanistyki
Łódź, Polska
e-mail: barbra.w@gazeta.pl

OPTIMALIZACJA DZIAŁAŃ PREWENCYJNYCH NA RZECZ OCHRONY OGRANICZONYCH ZASOBÓW KRAJOBRAZU POLSKIEJ WSI

słowa kluczowe: krajobraz wiejski, działania ochronne, prawo krajobrazowe,
wytyczne architektoniczno-urbanistyczne

Streszczenie W artykule omówiono typowe dla okresu transformacji przyczyny degradacji krajobrazu polskiej wsi oraz pożądane działania prewencyjne, których realizacja pozwoli na reaktywację pozytywnego wizerunku zaniedbanej gospodarczo i kulturalnie wsi w warunkach gospodarki wolnorynkowej.

Do najistotniejszych działań prewencyjnych zaliczono: uchwalenie skonfigurowanego interdyscyplinarnie prawa krajobrazowego, przeprowadzenie głębokiej reformy warsztatu planistycznego, tworzenie „wysokiej jakości” planów zagospodarowania przestrzennego i podnoszenie poziomu edukacji kulturowo-środowiskowej społeczeństwa.

Do oceny stanu krajobrazu wiejskiego posłużyły przywołane przykłady dwóch wsi polskiego Spisza (Trybsz i Czarna Góra) i kilku z terenu aglomeracji łódzkiej (Nowosolna, Kalonka, Kopanka).

WPROWADZENIE

Chaos przestrzenny towarzyszący dynamicznemu i żywiołowemu rozwojowi gospodarki rynkowej, nieopłacalność produkcji rolnej skutkująca zmianą użytkowania gruntu z rolniczego na budowlany, niska skuteczność ochrony krajobrazu kulturowo-przyrodniczego doprowadzają do pogłębiania się degradacji krajobrazu polskiej wsi określanego do niedawna *a priori* za harmonijny. Z krajobrazu wiejskiego w zaskakującym tempie znika tradycyjna zabudowa wiejska i towarzyszące jej struktury zieleni wysokiej. Współczesna wieś razi „nadmierzalnością” zabudowy, nadmierną różnorodnością stosowanych form i obcych materiałów (dotyczy architektury i wystroju ogrodów przydomowych) i odinwestorskim zdobnictwem.

PROBLEM NIEWYDOLNOŚCI DZIAŁAŃ PREWENCYJNYCH NA RZECZ OCHRONY KRAJOBRAZU WIEJSKIEGO

Systemowe słabość planowania przestrzennego i jej konsekwencje

Niestabilna sytuacja prawna w Polsce okresu transformacji, szczególnie złożona w dziedzinie gospodarki przestrzeni (duża rotacja powoływanych i nowelizowanych wieloresortowych ustaw rządzących krajobrazem), w połączeniu z niekompetencją podejmujących decyzje przestrzenne samorządów gminnych, w znacznym stopniu utrudnia realizację przyjętej przez RP zasady zrównoważonego rozwoju (Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r., art. 5).

Obecnie podstawowy zakres prawnej ochrony i kształtowania krajobrazu wyznaczają cztery ustawy powołane na początku XXI w.: Ustawa o ochronie przyrody z 2004 r., Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r., Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 2003 r. i Prawo ochrony środowiska z 2002 r.

Nowe ustawy, zachowując dawną wieloresortowość, spowodowały zwiększenie roli samorządów gminnych w realizacji celu publicznego, jakim jest ochrona krajobrazu. Ustawa o ochronie przyrody przez wzmocnienie roli gminy na etapie uzgadniania ustaleń planu ochrony dotyczących infrastruktury technicznej, zagospodarowania turystycznego, sposobu użytkowania gruntów, eliminacji lub ograniczania zagrożeń zewnętrznych, które mają bezpośredni wpływ na treść planu (art. 19, pkt 2 ust. o ochr. przyr.), zwiększyła jej wpływ na gospodarowanie przestrzenią o wyjątkowych walorach przyrodniczo-krajobrazowych, przede wszystkim parków krajobrazowych. Dzięki tej zmianie samorządy mogą dowolnie blokować zapisy projektu planu, które przeszkadzają im w realizacji preferowanych, często nieskalkulowanych środowiskowo inwestycji.

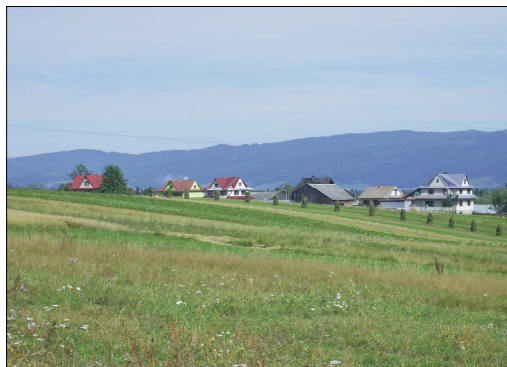
Ta sama ustawa zlikwidowała nadrzędność planów ochrony wobec miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, i dodatkowo zniósła obowiązek sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu objętego planem ochrony. Aktualnie plany ochrony zawierają jedynie ustalenia wiążące dla studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, których *nota bene* nie posiada większość gmin i nie ma obowiązku ich sporządzania. Brak planów zagospodarowania przestrzennego uruchamia szerokie korzystanie ze wspomnianej, obligatoryjnej procedury wydawania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (Böhm, 2006). Uzyskanie decyzji wymaga spełnienia przez działkę wszystkich wymogów tzw. dobrego sąsiedztwa, z których szczególnie jeden, zezwalający na budowę domu

w sytuacji, gdy zabudowana jest tylko jedna działka z sąsiedztwa, wyraźnie sprzyja krytykowanej tendencji do rozpraszania zabudowy kosztem terenów otwartych (fot. 1).

Realizowana przez statystyczną polską gminę wiejską nazbyt liberalna polityka gospodarczo-przestrzenna prowadzi do bezkrytycznego przemowienia pod budownictwo jednorodzinne, letniskowe i rezydencjonalne terenów o szczególnych walorach krajobrazowych (rozwój gminy podporządkowany kryterium doraźnych korzyści i dostępności gruntów) (Raszka, 2000). Wdrażanie *ad hoc* obciążających środowisko dużych inwestycji (zabudowa jednorodzinna) w sytuacji, gdy gmina nie posiada uregulowanej gospodarki wodno-kanalizacyjnej i rozwiązanego problemu składowania odpadów, grozi szybką degradacją walorów przyrodniczo-kulturowych, które paradoksalnie zdecydowały o wyborze lokalizacji inwestycji.

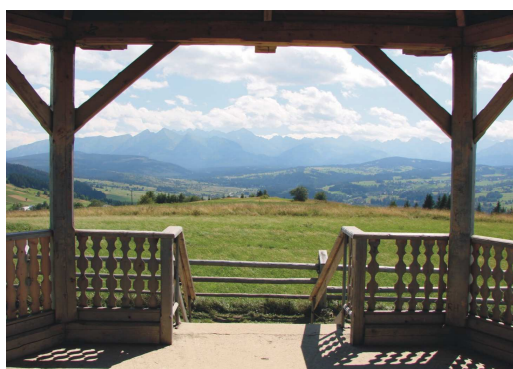
Dla krajobrazu wiejskiego otwarte- go dodatkowy problem stanowią fikcyjne siedliska rolnicze – powstawanie, zamiast zabudowy zagrodowej na terenach otwartych (budowa siedliska nie wymaga sąsiedztwa zabudowy), prominentnych rezydencji (sytuacja zarejestrowana na terenie kilku gmin wiejskich położonych w granicach PKWŁ).

Dewastacja krajobrazu w coraz szerszym zakresie dotyczy gmin wiejskich położonych w granicach parków krajobrazowych, w sąsiedztwie dużego miasta (Feltynowski, Rzeńca, 2006). Tę sytuację obserwujemy m. in. w części gm. Nowosolna leżącej w granicach PKWŁ, obciążonej bezpośrednim sąsiedztwem miasta wojewódzkiego Łodzi. Harmonijny krajobraz kulturowo-rolniczy, którego wysoka jakość zdecydowała o włączeniu fragmentu gminy do parku, szybko ustępuje szkodliwej

Fot. 1. Czarna Góra. Niebezpieczne rozprzestrzenianie się zabudowy kosztem terenów otwartych (fot. B. Wycichowska).

Photo 2. Czarna Góra. Dangerous building expansion at the expense of open spaces (photo by B. Wycichowska).

Fot. 2 Zachowanie ekspozycyjności dalekiego widoku. Punkt widokowy na wzniesienie Litwinka (fot. B. Wycichowska).

Photo 2. Preserving the expository character of long-distance observation. An observation spot with a view to the Litwinka Hill (photo by B. Wycichowska).

krajobrazowo zabudowie jednorodzinnej i letniskowej (Milewska, Molenda, 2004). Szybkie przekształcenia ziemi rolniczej na zurbanizowaną doprowadziło do niekorzystnych zmian fizjonomii chronionego krajobrazu wsi Kopanka i Kalonka.

Nowe domy na terenie urbanizującej się Kalonki (gm. Nowosolna) wyposażone są w indywidualne oczyszczalnie, których awaria grozi rozsączaniem ścieków bezpośrednio do gleby. Mimo potencjalnego niebezpieczeństwa samorząd gminny nie podjął dotąd decyzji o budowie systemu kanalizacji.

Standardowa modernizacja starej i szybki rozwój nowej zabudowy nie ominął szczególnie malowniczych terenów polskiego Spisza położonego u podnóża Tatr. Na tereny wsi Trybsz, Czarna Góra, do których przyciąga turystów wspaniały krajobraz przyrodniczy (rezerwat Przełom Białki koło Trybsza, wzniesienie Litwinka, na którego zboczach znajdują się dwie części wsi Czarna Góra, z niepowtarzalnym widokiem obejmującym: Babią Górę, Kotlinę Nowotarską, Gorce, Pieniny oraz całą panoramę Tatr (fot. 2) i zachowane elementy historycznego dziedzictwa kulturowego (drewniany kościół w Trybszu pw. św. Elżbiety Węgierskiej z 1597 r. położony na małopolskim Szlaku Architektury Drewnianej (fot. 3), Zagroda Korkoszów – przy drodze z Trybsza do Jurgowa, stanowiąca przykład rozwoju spiskiej zagrody z końca XIX w.), niebezpiecznie wkracza współczesna „nadkubaturowa” zabudowa z pretensjonalnymi ozdobnikami, której towarzyszą równie nieprzystające do naturalnego, pięknego krajobrazu przeinwestowane nasadzeniowo ogródki.

Warsztatowe słabości planowania przestrzennego

Podstawowym instrumentem, który powinien zabezpieczać wysoką jakość walorów krajobrazowych, jest, a raczej powinien być, plan miejscowy zagospodarowania przestrzennego (Chmielewski, 2001; Dąbrowska-Budziło, 2001), co jest realne przy założeniu, że w trakcie prac nad planem uwzględniane będą wnioski płynące z rzetelnie przeprowadzonych, przewidzianych w zestawie interdyscyplinarnych opracowań planistyczno-pomocniczych (opracowania o różnym statusie obligatoryjności), które zagwarantują podejmowanie głęboko przemyślanych decyzji społeczno-gospodarczo-przestrzennych, służących gwarancji rozwoju zrównoważonego.

Podstawowym problemem, obok braku obligatoryjności sporządzania planów przez gminy, jest skłonność do uchwalania planów niskiej jakości, o które najłatwiej, gdy wybierze się taniego wykonawcę z przetargu. W efekcie gospodarka przestrzenna, mimo że planowa, jest głęboko nieefektywna (narastanie konfliktów przestrzennych), za co nikt nie ponosi personalnej odpowiedzialności. W praktyce konsekwencje społecznej zgody na „planowe” niszczenie środowiska (niewykorzystywanie prawa jakie daje uspołecznienie procesu planowania) (Pawłowska, 2001) ponosimy wszyscy – niezrównoważony rozwój wpływa na obniżenie jakości życia.

Dla prawidłowego zabezpieczenia walorów krajobrazowych planu konieczne jest przeprowadzenie w sposób fachowy, na etapie poprzedzającym powstanie planu, studiów krajobrazowych, których wyniki (wytyczne krajobrazowe i architektoniczne)

wpływać będą na podejmowanie decyzji planistycznych (ustalenia płynące ze studiów wpisane w treść i zaznaczone na rysunku planu) (Bogdanowski, 1976; 1979).

Aby studium krajobrazowe pełniło swoje zadanie, należy je przeprowadzać równocześnie na widokach terenu (wybrane panoramy) i na planie, zachowując obowiązującą dla tego typu opracowań kolejność etapów. Praktyka planistyczna i obserwacja otaczającego nas krajobrazu świadczą o tym, że studia krajobrazowe są sporządzane zdecydowanie za rzadko. Pogłębiająca się degradacja krajobrazu wymusza podniesienie rangi studiów krajobrazowych do roli opracowań obligatoryjnych dla warsztatu planistycznego (odpowiedni zakres studiów dla określonych poziomów planowania przestrzennego).

Takie umocowanie roli studium krajobrazowego będzie sprzyjało niwelowaniu istniejących i zapobieganiu powstawania nowych konfliktów przestrzennych.

Szczególne znaczenie ma przeprowadzanie studiów krajobrazowych dla miejsc eksponowanych, o dużych wartościach kulturowo-przyrodniczych, które wymagają szczególnej dbałości przy komponowaniu ich bliskiego i dalszego otoczenia (zapewnienie maksymalnej ekspozycyjności głównego motywu widoku z wyznaczonych miejsc) (fot. 3).

Fot. 3. Trybsz. Drewniany kościół pw. św. Elżbiety Węgierskiej z 1597 r. (fot. B. Wycichowska).

Photo 3. Trybsz. A wooden church from 1597, devoted to St Elisabeth of Hungary. (photo by B. Wycichowska).

Niski poziom edukacji kulturowo-środowiskowej społeczeństwa

Przedstawiona sytuacja legislacyjna w dziedzinie gospodarki przestrzennej – brak prawa krajobrazowego – dobitnie świadczy o niskim poziomie świadomości kulturowo-środowiskowej polskiego parlamentu, który nie dosyć, że dotąd nie potrafił powołać jednej ustawy skutecznie chroniącej krajobraz, to pełną odpowiedzialność za gospodarowanie przestrzenią przeniósł na niewykwalifikowane, koniunkturalne i często skorumpowane samorzady lokalne, które łącząc funkcje lokalnie-ustawodawcze z lokalnie-kontrolnymi (np. system kontroli w zakresie gospodarki wodno-kanalizacyjnej), stwarzają realne zagrożenie dla krajobrazu (brak obiektywnej kontroli działań z zakresu gospodarki przestrzennej).

Niewątpliwie najbardziej znaczącym czynnikiem w grupie prewencyjnych pozostaje ogólnospołeczna edukacja środowiskowo-kulturowa, którą należy objąć nie tylko parlamentarzystów, ale wszystkie podmioty mające wpływ na kształtowanie

przestrzeni polskiej wsi, ze wskazaniem na samorządy gminne i właściciela-użytkownika gruntu (kłopotliwa dla krajobrazu nadinterpretacja prawa własności) (fot. 4 a i 4 b).

Fot. 4 a i 4b. Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich. Nowe domy na terenie wsi Kalonka (negatywne przykłady) (fot. B. Wycichowska).

Photo 4a and 4 b. The Wzniesienia Łódzkie Landscape Park. New building in the village Kalonka (negative examples)(photo by B. Wycichowska).

Rola edukacji nie jest do przecenienia, ponieważ w coraz mniej zakorzenionym społeczeństwie zanika umiejętność czytania, dokonywania ocen i rozumienia roli tradycyjnego krajobrazu wiejskiego jako składnika (nośnika) narodowej kultury (Dąbrowska-Budziło, 2002). Ta sytuacja wymaga rozbudzania zainteresowania młodego pokolenia rodzimą (lokalną) historią (zabytki regionu, zwyczaje, folklor), uczenia wrażliwości estetycznej (nauka podstaw architektury i sztuki), wypracowywania mechanizmu samodyscyplinującego i nadzorującego indywidualne zachowania przestrzenne, aktywnego zaangażowania społeczności lokalnej w niwelowanie istniejących konfliktów przestrzennych i zapobieganie potencjalnym, wspierania inicjatyw środowiskowych i społecznych na rzecz ochrony wiejskich krajobrazów przyrodniczo-kulturowych, a więc reasumując, kształtowania społeczeństwa obywatelskiego.

Ogólnospołeczna edukacja środowiskowo-kulturowa powinna być odpowiednio przekazywana, dostosowana do poziomu i potrzeb różnie zorientowanego i motywowanego odbiorcy, powinna stanowić efektywne, działanie prewencyjne, którego celem jest kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego świadomego swego wpływu (zakres praw i obowiązków) na racjonalne gospodarowanie przestrzenią, gwarantujące utrzymanie wysokiego poziomu jakości życia (Wojciechowski, 1996).

WNIOSKI

W ramach optymalizacji działań prewencyjnych na rzecz ochrony ograniczonych zasobów krajobrazu polskiej wsi, polityka winna ograniczyć się do określenia celów gospodarki przestrzennej, natomiast planowanie – umożliwić ich efektywne wdrażania (minimalizowanie i unikanie konfliktów), zgodne z realizacją zasady zrównoważonego rozwoju (Maskowski, Stawasz, 2001). Sprawne gospodarowanie przestrzenią przekładające się na zachowanie ładu przestrzennego polega na umiejętności godzenia interesów indywidualnych mieszkańców (poszanowanie prawa własności) z wspólnym interesem gminy, przy uwzględnieniu dynamiki przemian społeczno-gospodarczych w realiach gospodarki rynkowej

Polskiej wsi potrzebna jest rozwojowa polityka krajobrazowa, zbieżna z założeniami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, która dostosuje zaniedbaną gospodarczo i kulturalnie historyczną przestrzeń do warunków, jakie dyktuje gospodarka rynkowa. Wszelkie działania podejmowane w sferze krajobrazowo-przyrodniczej (tworzenie kompleksowego systemu ochrony krajobrazów kulturowych) i planistyczno-przestrzennej (zmiany warsztatowe przy opracowywaniu prawa lokalnego) powinny uwzględniać konsekwencje transformacji społecznej, gospodarczej i kulturowej na wsi, które w znaczący sposób wpływają na kształt przestrzeni.

Do najistotniejszych działań prewencyjnych zaliczono: uchwalenie skonfigurowanego interdyscyplinarnie prawa krajobrazowego, tworzenie wysokiej jakości planów zagospodarowania przestrzennego, przeprowadzenie głębokiej reformy warsztatu planistycznego i podnoszenie poziomu edukacji kulturowo-środowiskowej społeczeństwa poszerzonej o szczególnie ważny w dobie gospodarki rynkowej ekonomiczny potencjał tradycyjnego krajobrazu wiejskiego (m. in. warunki dla rozwoju gospodarki turystycznej i rolnictwa ekologiczno-krajobrazowego). Program edukacyjny powinien posiadać zróżnicowany zakres i sposób prezentacji, dostosowany do poziomu i potrzeb różnie motywowanego i różnie wykształconego odbiorcy.

W ramach dbałości o estetykę krajobrazu wiejskiego wskazane jest opracowywanie lokalnie obligatoryjnych wytycznych architektoniczno-urbanistycznych, których zastosowanie pozwoli na zachowanie tradycyjnego charakteru zabudowy i jej otoczenia (odradzanie lokalnej tradycji budowlanej i ogrodowej). Bez wypracowania, w ramach działań prewencyjnych, strategii rozwoju wiejskich regionów kulturowych – określenia konkretnych form rozwoju gospodarczego, których uruchomienie sprzyjać będzie utrzymaniu wysokich walorów środowiska przyrodniczo-kulturowego – nie ma co myśleć o skutecznym powstrzymaniu degradacji krajobrazu wiejskiego.

LITERATURA

- Bogdanowski J. 1979: Architektura krajobrazu, PWN, Warszawa – Kraków, s. 214.
- Bogdanowski J. 1976, Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu, PAN, oddz. w Krakowie, s. 75–77.
- Böhm A. 2006: Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji, PK, Kraków, s. 171
- Chmielewski J. M., 2001: Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast, Ofic. Wyd. PW, Warszawa, s. 371.
- Dąbrowska-Budziło K. 2002: Treść krajobrazu kulturowego w jego kształtowaniu i ochronie, Kraków, s. 222.
- Dąbrowska-Budziło K. 2001: Walory widokowe krajobrazu, (w:) Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne, red. K. Pawłowska, Kraków, s. 239–248.
- Feltynowski M., Rzeńca A., 2006: Wykorzystanie instrumentów planowania przestrzennego w gminach województwa łódzkiego, (w:) Przestrzenne zróżnicowanie procesów transformacji społeczno -gospodarczej w regionie łódzkim, red. A. Jech-tuchowicz, A. Suliborski, Wyd. UŁ, Łódź, s. 144–145.
- Markowski T., Stawasz D. 2001: Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów, Wyd. UŁ, Łódź, s. 139–140.
- Milewska K., Molenda J., 2004: Budownictwo mieszkaniowe na obszarze Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich i jego wpływ na zmiany w zagospodarowaniu przestrzeni – przykład gminy Nowosolan, (w:) Środowiskowe uwarunkowania rozwoju lokalnego, red. K. Heffner, T. Marszał, Wyd. UŁ, Łódź, s. 135–136.
- Pawłowska K. 2001: Percepcja krajobrazu i partycypacja społeczna w działaniach na rzecz krajobrazu, (w:) Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne, red. K. Pawłowska, PK, Kraków, s. 277–278.
- Raszka B. 2000: Granice funkcji w planowaniu przestrzennym, (w:) Problemy ekologii krajobrazu, tom VII: Granice krajobrazowe. Podstawy teoretyczne i znaczenie praktyczne, red. M. Pietrzak, Poznań, s. 129–135.
- Wojciechowski K. 1996: Krajobrazy – elementy dziedzictwa kulturowego i ich ewolucja, „Annales UMCS”, sec. B, 51, s. 217–218.

SUMMARY

OPTIMIZING PREVENTION TO PROTECT THE LIMITED RESOURCES OF THE POLISH COUNTRYSIDE LANDSCAPE

The author names the principal causes of the degradation of the Polish countryside landscape during the transformation period, as well as presents the range of necessary prevention activities to restore the positive image of the economically and culturally neglected Polish countryside in free market conditions.

The most important forms of prevention are the following: establishing an inter-disciplinarily constructed landscape law, carrying out a far-reaching reform of the planning techniques, creating "high quality" spatial development plans and raising the level of the cultural and environmental education among the society, including the economic potential of the "traditional" countryside landscape, so underestimated, even by the policy-makers (an education program adjusted to the "level and needs" of the recipient), establishing "regionally obligatory" architectural and urban planning directives.

The evaluation of the countryside landscape condition was based on the examples of two villages in Polish Spisz (Trybsz and Czarna Gora) and a few from the Lodz agglomeration area (Nowosolna, Kalonka, Kopanka).